

การศึกษาอนุกรมวิธานและการใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอใน
ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

**Taxonomic Study and Utilization of the Family Acanthaceae in in North, Central
and Northeastern Thailand**

วินัย สมประสงค์ จารุวรรณ จาติเสถียร พงษ์ศักดิ์ พลตรี กาญจนา พฤษพันธ์
วิลาลินี จิตต์บรรจง บดินทร สอนสุภาพ ปาจรีย์ อินทะชูป ภัทรวีร์ พรหมนัส ชัยนาท ชุ่มเงิน
Winai Somprasong Jaruwan Chartisathian Phongsak Pholtree Kanchana Pruesapan
Wilasini Chitbunchong Bordintorn Sonsupab Pacharee Inthachup Phattarawi Phrmnat Chainat Chumngoan

บทคัดย่อ

จากการศึกษาพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในประเทศไทย มีการใช้ประโยชน์หลายด้าน ซึ่งสัมพันธ์กับวงศ์ย่อยต่างๆ รวมทั้งสิ้น 17 สกุล 39 ชนิด 1 ชนิดย่อย 2 พันธุ์ พบว่า พืชที่ใช้ประโยชน์ในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษาการใช้ประโยชน์ ทั้ง 3 ภาค (ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) แบ่งเป็น พืชผัก (6 ชนิด) เป็นยาพื้นบ้าน (39 ชนิด) พืชสี (2 ชนิด) และ เป็นพืชใช้หมักแป้งทำเหล้า (2 ชนิด) แต่การศึกษาด้านอนุกรมวิธานของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในประเทศไทย ยังมีปัญหาด้านการจัดจำแนกในระดับวงศ์ย่อย จึงจำเป็นต้องมาศึกษาข้อมูลการจำแนกทางอนุกรมวิธาน นิเวศวิทยา การกระจายพันธุ์ การจำแนกชื่อวิทยาศาสตร์ที่ถูกต้อง เพื่อการจำแนกพืชวงศ์นี้ในประเทศไทยให้ถูกต้อง จากการศึกษาพบว่า การจำแนกพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในประเทศไทยทั้ง 3 ภาคดังกล่าวสามารถจำแนกได้ 3 วงศ์ย่อย ได้ทั้งสิ้น 26 สกุล 191 ชนิด คือ วงศ์ย่อย Nelsonoideae (3 สกุล 7 ชนิด) มีลักษณะสำคัญคือ การเรียงกลีบแบบ descending cochlear aestivation ที่ผิวใบไม่พบซิสโทลิท (cystolith) ผลแห้งแตก ไม่พบตะขอดัดเมล็ด วงศ์ย่อย Thunbergioideae (1 สกุล 6 ชนิด) มีลักษณะสำคัญคือ เป็นไม้เถา อับเรณูพบขนแข็ง ผลแห้งแตก หรือ ผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง และวงศ์ย่อย Acanthoideae (22 สกุล 89 ชนิด) มีลักษณะสำคัญคือ ผลแห้งแตก พบตะขอดัดเมล็ด

การศึกษาด้านอนุกรมวิธานของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในครั้งนี้ พบพืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่เป็นชนิดใหม่ของโลก 3 ชนิด คือ ส้อมจिरายูพิน (*Phlogacanthus chirayupinianus* W. Somprasong & S. Vajarodhaya *sp. nov.*) ต้นตะขาบสาละวิน (*Lepidagathis salawinensis* W. Somprasong & S. Vajarodhaya *sp. nov.*) และเด็ดยงแก่งกระจาน (*Gymnostachyum kaengkrachanense* W. Somprasong & N. Toonmal *sp. nov.*)

สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช กรมวิชาการเกษตร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ

Plant Variety Protection Office, Department of Agriculture

คำนำ

พืชวงศ์เหงือกปลาหมอ (Acanthaceae) พบทั่วโลกประมาณ 250 สกุล 2,500 ชนิด (Cramer, 1998) สำหรับในประเทศไทยมีข้อมูลจาก Hansen (1985) รายงานพืชวงศ์นี้จำนวน 40 สกุล 230 ชนิด Imlay (1938) พบจำนวน 37 สกุล ในประเทศไทย การจัดจำแนกตามการศึกษาของนักพฤกษศาสตร์ของพืชวงศ์นี้ไว้หลายท่าน คือ Benoist (1936) จำแนกพืชวงศ์ Acanthaceae เป็น 6 เผ่า ได้แก่ Thunbergiees, Nelsoniees Ruelliees, Barleriees, Acanthees และ Justicees Bremekamp (1961) จำแนกพืชวงศ์ Acanthaceae เป็น 5 เผ่า ได้แก่ Acantheae, Ruellieae, Lepidagathideae, Androgrphideae และ Justiceae Hansen (1985) จำแนกพืชวงศ์ Acanthaceae เป็น 4 วงศ์ย่อย ได้แก่ Thunbergioideae, Nelsonioideae, Acanthoideae และ Ruellioideae และจำแนกวงศ์ย่อย Ruellioideae เป็น 4 เผ่า คือ Ruellieae, Lepidagathideae, Andrographideae และ Justiceae ปัจจุบันพืชวงศ์นี้มีการจัดจำแนกตาม Scotland และ Vollesen (2000) ได้ศึกษาข้อมูลการเรียงของกลีบดอก (aestivation) ข้อมูลเรณู และข้อมูลด้านความสัมพันธ์ของพืชเชิงวิวัฒนาการชาติพันธุ์

ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอ ส่วนใหญ่พบเป็นพืชสมุนไพร ชนิดที่เป็นที่รู้จักได้แก่ ฟ้ายาง (*Andrographis paniculata* Nees) ใช้บรรเทาอาการหวัด (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์, 2538) รายงานว่า เสดดพังพอน (*Barleria lupulina* Lindl.) มีคุณสมบัติแก้ไข้ บวม พิษงู ปวดฟัน และอังกาบหนู (*Barleria prionitis* L.) ขับปัสสาวะ แก้กลากเกลื้อน แก้ฝี แก้ไอกรน เป็นต้น บางชนิดที่มีดอกสวยงามสามารถนำมาปลูกเป็นไม้ประดับ ทั้งนำเข้ามาจากต่างถิ่น ได้แก่ *Asystasia gangetica* (L.) Andr., *Barleria cristata* L. และพืชในป่า ได้แก่ *Phlogacanthus curviflorus* Nees (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์, 2538)

ปัจจุบันการศึกษาพืชวงศ์เหงือกปลาหมอ ยังมีน้อย พืชที่นำมาส่วนใหญ่เป็นพืชที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น พืชวงศ์เหงือกปลาหมอในประเทศไทย มีหลายชนิดมีอยู่เป็นจำนวนน้อยในธรรมชาติและบางชนิดมีความจำเพาะกับถิ่นที่อยู่ การใช้ประโยชน์เป็นที่รู้จักในด้านพืชสมุนไพร แต่ยังคงขาดข้อมูลด้านไม้ประดับ จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งต้องทำการศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลของชนิดที่ถูกต้องสำหรับการอนุรักษ์ และพัฒนาไปในทิศทางที่เหมาะสมอย่างเร่งด่วน ดังนั้นการสำรวจ รวบรวม ศึกษาทางพฤกษศาสตร์ และการใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ครั้งนี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการใช้ประโยชน์ และเป็นฐานข้อมูลสนับสนุนการอนุรักษ์เพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชของประเทศไทยต่อไป สำหรับการศึกษาวิจัยการใช้ประโยชน์พืชวงศ์เหงือกปลาหมอในครั้งนี้ เน้นการสำรวจ รวบรวมข้อมูลพืชในวงศ์เหงือกปลาหมอในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เพื่อการศึกษาด้านพฤกษศาสตร์ อนุกรมวิธาน นิเวศวิทยา การกระจายพันธุ์ การอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นแนวทางค้นหาพืชที่มีศักยภาพทางการเกษตรสำหรับการผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ การวางแผนวิจัยและพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมพืชให้เกิดประสิทธิภาพ สามารถสร้างความมั่นคงให้ให้ฐานทรัพยากรชีวภาพได้ในอนาคต และใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาต่อยอดงานวิจัยด้านอื่น

อุปกรณ์และวิธีการ

1. กำหนดพื้นที่ศึกษาโดยพิจารณา พื้นที่ที่มีการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยเฉพาะ กลุ่มชาติพันธุ์ของจังหวัดในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 4 จังหวัด ภาคเหนือ (จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน น่าน) ภาคกลาง (ตาก กำแพงเพชร กาญจนบุรี ราชบุรี) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หนองคาย บึงกาฬ นครพนม และอุบลราชธานี)
2. ศึกษาเอกสารและข้อมูลตัวอย่างของพืชวงศ์เหียงอกปลาหมอในพิพิธภัณฑ์พืชและหอพรรณไม้ และสำรวจ รวบรวมพืชวงศ์เหียงอกปลาหมอ ในชุมชนต่างๆ ที่กำหนดไว้ในข้อ 1 โดยเน้นกลุ่มที่ใช้ประโยชน์เป็นพืชสมุนไพรและพืชอาหาร เก็บข้อมูลลักษณะทางสัณฐาน ได้แก่ ต้น ใบ ดอก และ/หรือ ผล ของบันทึกภาพพรรณพืช
3. เก็บข้อมูลภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการใช้ประโยชน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในข้อ 1 โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลพฤกษศาสตร์พื้นบ้านแบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 22 กลุ่ม ใน 3 ภาค ประกอบด้วย กลุ่มภาคเหนือ 13 กลุ่ม (กะเหรี่ยง เชา ไทยลื้อ ม้ง อีเก้อ มูเซอ ปะหล่อง ไทใหญ่ ลีซอ จีนฮ่อ ลัวะ ชาวถิ่น และคนพื้นเมืองทั่วไป) กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 7 กลุ่ม (ภูไท ไทลื้อ ไทโย้ย กะเลิง ไทอีสาน บुरु ไททรงดำ) กลุ่มภาคกลาง 2 กลุ่ม (ไททรงดำ คนพื้นเมืองภาคกลางทั่วไป)
4. เก็บตัวอย่างพืชวงศ์เหียงอกปลาหมอ ที่มีสภาพสมบูรณ์ ตามข้อ 2 ชนิดละ 5 ตัวอย่าง นำมาจัดทำตัวอย่างอ้างอิง โดยอัดในแผงอัดพรรณไม้ ขนาดกว้าง 31 เซนติเมตร ยาว 38 เซนติเมตร นำตัวอย่างพืชวางลงระหว่างกระดาษซับความชื้น จัดระเบียบพรรณไม้ให้เรียบร้อย อัดตัวอย่างด้วยแผงอัดพรรณไม้ รัศด้วยเชือกให้แน่นเพื่อให้ตัวอย่างที่ได้แบนเรียบเป็นระเบียบ
5. นำแผงอัดพรรณไม้ที่มีตัวอย่างพืชมาอบในตู้อบพรรณไม้ให้แห้งสนิทภายใต้อุณหภูมิ 60 องศาเซลเซียส จากนั้นอบน้ำยาป้องกันเชื้อราที่มีส่วนผสม alpha-cypermethrin 4 % อัตราส่วน 15 ซีซีต่อน้ำ 1 ลิตร ผสมกับ copper oxychloride (แคปแทน 50 wp) อัตราส่วน 4 กรัม ต่อน้ำ 1 ลิตร อบตัวอย่างพรรณไม้ให้แห้งอีกครั้งแล้วเก็บใส่กล่องเก็บตัวอย่างพรรณไม้แห้งเพื่อนำไปวิเคราะห์ข้อมูลหน่วยอนุกรมวิธานระดับวงศ์ สกุล และชนิด/พันธุ์
6. จัดทำคำบรรยายเชิงพรรณนาด้านอนุกรมวิธานของพืชวงศ์เหียงอกปลาหมอตามแบบฉบับของราชบัณฑิตยสถาน อักษร ก (พ.ศ. 2540) และ ข (พ.ศ. 2547)
7. เก็บตัวอย่างแห้งเพื่อการอ้างอิงไว้ที่พิพิธภัณฑ์พืชกรุงเทพฯ กรมวิชาการเกษตร

ผลการทดลองและวิจารณ์

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่ม ไม้เถา ไม้ล้มลุก บางชนิดเป็นพืชน้ำ พบน้อยที่เป็นไม้ต้น ใบเดี่ยว ไม่มีหูใบ เรียงตรงข้าม ไม่มีหูใบ บางชนิดพบหนามบริเวณซอกใบ พบผลึกของแคลเซียมคาร์บอเนตรูปคล้ายผลทุเรียนมีก้าน เกิดในเซลล์ชั้นผิวใบ พบในพืชบางชนิดในวงศ์ย่อย Acanthoideae ยกเว้นวงศ์ย่อย Nelsonioideae วงศ์ย่อย Thunbergioideae และ เฝ้า Acantheae ในวงศ์ย่อย Acanthoideae ดอกเดี่ยว หรือ ดอกช่อแบบช่อกระจุก หรือดอกช่อกระจุก พบใบประดับ และ ใบประดับย่อย ดอกสมบูรณ์เพศ สมมาตรด้านข้าง มีกลีบดอก 5 กลีบ หรือ ดอกเป็นรูปสองปาก การเรียงกลีบมี แบบ คือ การเรียงกลีบแบบบิดเวียนซ้าย การเรียงกลีบซ้อนเหลื่อม กันแบบสองกลีบปิดซ้อนสามกลีบ และการเรียงกลีบซ้อนเหลื่อมกันแบบสามกลีบปิดซ้อนสองกลีบ กลีบเลี้ยง มี 5 กลีบ ปลายมักแหลมคม มักติดทน กลีบดอก 4-5 แฉก เกสรเพศผู้ 2 หรือ 4 หรือ 5 อัน ติดเหนือ กลีบดอก พบเกสรเพศผู้เป็นหมัน จำนวน 1 อัน หรือมากกว่า เกสรเพศเมีย อยู่เหนือวงกลีบ มี 2 ช่อง ออวูล 2-6 เม็ด หรือ จำนวนมากกว่า เป็นแบบพลาเซนทารอบแกนร่วม ผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง หรือ ผลแบบแห้งแตก มี 2 ช่อง แตกกลางพู เมล็ดเกลี้ยง หรือ มีขน ส่วนใหญ่พบตะขอดัดเมล็ดให้แพร่กระจายไปได้ไกล

การศึกษาอนุกรมวิธานของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอ

การศึกษาข้อมูลด้านพฤกษศาสตร์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่พบในประเทศไทย 3 ภาค คือ (จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน น่าน) ภาคกลาง (ตาก กำแพงเพชร กาญจนบุรี ราชบุรี) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หนองคาย บึงกาฬ นครพนม และอุบลราชธานี) (Figure 1) โดยจำแนกพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในประเทศไทย ได้ 3 วงศ์ย่อย (Figure 2) ดังนี้

- 1) วงศ์ย่อย Nelsonioideae (3 สกุล 8 ชนิด) การเรียงกลีบแบบ descending cochlear aestivation ที่ผิวใบไม่พบซิสโทลิท (cystolith) ผลแห้งแตก ไม่พบก้านตะขอดัดเมล็ด (retinacula)
- 2) วงศ์ย่อย Thunbergioideae (1 สกุล 6 ชนิด) ไม้เถา อับเรณูพบขนแข็ง ผลแห้งแตก หรือ ผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง
- 3) วงศ์ย่อย Acanthoideae (2 เฝ้า) ผลแห้งแตก พบก้านตะขอดัดเมล็ด แบ่งเป็น 2 เฝ้า คือ
  - 3.1) เฝ้า Acantheae (1 สกุล 2 ชนิด) ที่ผิวใบไม่พบซิสโทลิท อับเรณูแบบ 4-momnothecate เรณูแบบ colpate
  - 3.2) เฝ้า Ruellieae ที่ผิวใบพบซิสโทลิท แบ่งเป็น 4 เฝ้าย่อย คือ
    - 3.2.1) เฝ้าย่อย Ruelliinae (12 สกุล 39 ชนิด) การเรียงกลีบแบบบิดเวียนซ้าย และ ก้านชูอับเรณูแบบฝ้าม่าน เกสรเพศผู้ 2 หรือ 4 ออวูล 4 หรือ มากกว่า ผลแห้งแตก ช่องแตกจนถึงโคนผล
    - 3.2.2) เฝ้าย่อย Justiciinae (3 สกุล 17 ชนิด) การเรียงกลีบแบบ ascending cochlear aestivation เกสรเพศผู้ 2 หรือ 4 ออวูล 2-4 เรณูแบบ Rhamen หรือ

Spangen หรือ Knoetchen หรือ Guertel

3.2.3) เผ่าย่อย Andrographidae (3 สกุล 15 ชนิด) การเรียงกลีบแบบ ascending cochlear aestivation เกสรเพศผู้ 2 ออวูล 6 อัน ถึง จำนวนมาก

3.2.4) เผ่าย่อย Barleriinae (4 สกุล 15 ชนิด) การเรียงกลีบแบบควินคันเซียล (Quincuncial aestivation) เกสรเพศผู้ 4 ออวูล 4

การจำแนกพืชในวงศ์เหงือกปลาหมอครั้งนี้ใช้ลักษณะของการเรียงกลีบ ตามหลักของ Scotland และ Vollesen (2000) ได้ 3 วงศ์ย่อย ซึ่ง แตกต่างจาก Hansen (1985) จำแนกพืชวงศ์นี้ ในระดับวงศ์ย่อยใช้ลักษณะของการปรากฏซิสโทลิต การเรียงเมล็ด และตะขอติดเมล็ด ได้ 4 วงศ์ย่อย ส่วนการจำแนกในระดับเผ่าต่างๆ ใช้การเรียงกลีบเป็นเกณฑ์ในการจำแนก สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ มีลักษณะที่ใช้จำแนกเช่นเดียวกับ Hansen (1985) คือ ตะขอติดเมล็ด

การศึกษานุกรมวิธานพืชวงศ์เหงือกปลาหมอครั้งนี้ พบรายงานพืชชนิดใหม่ของโลก 3 ชนิด คือ

1) ห้อมจिरายูพิน (*Phlogacanthus chirayupinianus* W. Somprasong & S. Vajrodaya sp. nov.) พบกระจายพันธุ์ในป่าดิบแล้ง อำเภอบ้านแพ่ง จังหวัดนครพนม และ อำเภอนุ่งคล้า จังหวัด บึงกาฬ ฤดูกาลออกดอกและติดผล พบในช่วงเดือนธันวาคม ถึง เดือนกุมภาพันธ์ ชื่อวิทยาศาสตร์ของ พืชชนิดนี้ ตั้งให้เป็นเกียรติแก่ ผศ.จिरายูพิน จันทรประสงค์ นักพฤกษศาสตร์อาวุโสของแผนกพฤกษศาสตร์ กองวิทยาการ กรมกสิกรรม เดิม (Figure 2 - 3)

2) ต้นตะขาบสาละวิน (*Lepidagathis salawinensis* W. Somprasong & S. Vajrodaya sp. nov.) พบกระจายพันธุ์ในป่าละเมาะที่โล่งแจ้ง บนหาดทรายริมแม่น้ำสาละวิน ฝั่งประเทศไทย อำเภอ สบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ฤดูกาลออกดอกและติดผล พบในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือน กุมภาพันธ์ ชื่อวิทยาศาสตร์ของพืชชนิดนี้ ตั้งตามถิ่นที่อยู่ พบเฉพาะแม่น้ำสาละวิน ฝั่งประเทศไทย ที่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Figure 4 - 5)

3) เตื่อยงูแก่งกระจาน (*Gymnostachyum kaengkrachanense* W. Somprasong & N. Toonmal sp. nov.) พบกระจายพันธุ์ในป่าดิบแล้ง บริเวณที่ลาดชันริมทางไปน้ำตกทอทิพย์ อำเภอแก่ง กระจาน จังหวัดเพชรบุรี ฤดูกาลออกดอกและติดผล พบในช่วงเดือนตุลาคม ถึง เดือนมกราคม ชื่อ วิทยาศาสตร์ของพืชชนิดนี้ ตั้งตามถิ่นที่อยู่ พบเฉพาะทางไปน้ำตกทอทิพย์ อำเภอแก่งกระจาน จังหวัด เพชรบุรี (Figure 6)

รูปวิธานจำแนกสกุลของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่ใช้ประโยชน์ในภาคเหนือ ภาคกลาง และ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (18 สกุล 39 ชนิด 1 ชนิดย่อย)

1 กลีบดอกเรียงแบบ descending cochlear aestivation ผลไม่พบตะขอติดเมล็ด

เกสรเพศผู้ 2 อัน วงกลีบเลี้ยง ปลายแยก 4 แฉก

9. *Nelsoni*

เกสรเพศผู้ 4 อัน หรือ มี 2 อัน สืบพันธุ์ได้

17. *Staurogyne*

1 กลีบดอกไม่เรียงแบบ descending cochlear aestivation ผลพบตะขอติดเมล็ด

- 2 ไม้เถา ผลแห้งแตก หรือ ผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง 18. *Thunbergia*
- 2 ไม้พุ่ม ผลแห้งแตก
- 3 ผิวใบไม่มีผลึกแคลเซียมคาร์บอเนต (cystolith) ขอบใบจักหนามแหลมคม 1. *Acanthus*
- 3 ผิวใบมีผลึกแคลเซียมคาร์บอเนต (cystolith) ขอบใบไม่จักหนามแหลมคม
- 4 ก้านชูอับเรณูเป็นแผ่นคล้ายฝ่ามือ กลีบดอกเรียงบิดเวียนซ้าย
- 5 ออวูล 1-2-หลายเมล็ดในรังไข่
- 6 เกสรเพศผู้ 2 อัน สืบพันธุ์ได้ 2 อัน เป็นหมัน 15. *Sanchezia*
กลีบดอกรูป ทรงกระบอกยาว
- 6 เกสรเพศผู้ 2 อัน หรือ เกสรเพศผู้ 4 อัน สืบพันธุ์ได้
- 7 ผลมีก้าน รูปช้อน เมล็ดเรียงอยู่ในตำแหน่งที่ปลายผล 13. *Ruellia*
- 7 ผลไม่มีก้าน รูป เมล็ดเรียงมาจนถึงโคนผล 7. *Hemigraphis*
- 5 ออวูล 2 เม็ด หลอดวงกลีบโป่งข้างเดียวที่โคน เกสรเพศผู้ 4 อัน
สั้น 2 อัน ยาว 2 อัน อับเรณูมีเมือกเหนียว 16. *Strobilanthes*
- 4 ก้านชูอับเรณูไม่เป็นแผ่นคล้ายฝ่ามือ
- 8 กลีบดอกเรียงแบบ ascending cochlear aestivation
- 9 รังไข่มีออวูล 2-4 เม็ด
- 10 หลอดกลีบดอกยาว เป็นสองปาก
- 11 อับเรณู 1 เซลล์ 4. *Clinacanthus*
- 11 อับเรณู 2 เซลล์ 12. *Rhinacanthus*
- 12 หลอดกลีบดอกสั้น เป็นสองปาก
- 13 ปากล่างของกลีบดอกหยักลึก 3 หยัก 6. *Graptophyllum*
- 13 ปากล่างของกลีบดอกหยักตื้น 3 หยัก
- 14 ดอก 1 ดอก หรือมากกว่า เรียงชิดอยู่ในใบประดับ
- 15 ผลมีพลาเซนตาติดแน่น 10. *Peristrophe*
- 15 ผลมีพลาเซนตาคือหยุ่น 5. *Dicliptera*
- 14 ดอกช่อ มี 4 ระดับ 2 ระดับสืบพันธุ์ได้ 2 ระดับ
เป็นหมัน
- 16 ผลมีพลาเซนตาคือหยุ่น ใบประดับเรียงแน่น 14. *Rungia*

16 ผลไม่มีพลาเซนตายึดหยุ่นหรือหายาก

ใบประดับเรียงไม่แน่นอน 8. *Justicia*

9 รังไข่มีออวุลมากกว่า 4 เม็ด

17 อับเรณูมีขนเครา เมล็ดรูปค่อนข้างกลม 2. *Andrographis*

17 อับเรณูเกลี้ยง เมล็ดกลมแบน 11. *Phlogacanthus*

8 กลีบดอกเรียงแบบ quinquencial aestivation 3. *Barleria*

การศึกษาภูมิปัญญาและการใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอของกลุ่มชาติพันธุ์

การศึกษาพืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่มีการใช้ประโยชน์ในท้องถิ่นต่างๆ ของภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำการรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาลักษณะทางสัณฐานวิทยา การจำแนกทางอนุกรมวิธาน นิเวศวิทยา การกระจายพันธุ์ การใช้ประโยชน์ของชุมชนในท้องถิ่น จำแนกเป็น 3 วงศ์ย่อย คือ

- 1) วงศ์ย่อย Nelsonioideae 2 สกุล 2 ชนิด
- 2) วงศ์ย่อย Thunbergioideae 1 สกุล 7 ชนิด
- 3) วงศ์ย่อย Acanthoideae วงศ์ย่อยนี้ จำแนกเป็น 2 เผ่า ได้แก่
  - เผ่าย่อย Acantheae จำแนกได้ 1 สกุล 2 ชนิด
  - เผ่าย่อย Ruelliinae จำแนกเป็น 13 สกุล 28 ชนิด

พืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่มีการใช้ประโยชน์ในภาคกลางรวมทั้งสิ้น 17 สกุล 39 ชนิด ซึ่งการศึกษาข้อมูลใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอ พบว่า พืชที่ใช้ประโยชน์ แบ่งเป็น ใช้เป็นพืชผัก (6 ชนิด) และ พืชสมุนไพร (39 ชนิด) แบ่งการใช้ประโยชน์เป็นยาพื้นบ้าน (39 ชนิด) เป็นพืชสี (2 ชนิด) และ เป็นพืชใช้หมักแป้งทำเหล้า (2 ชนิด) (Table 2 and Table 3)

นอกจากนี้ งานวิจัยวงศ์เหงือกปลาหมอในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการนำไปใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ เช่น โครงการงานวิจัยของคณะวิทยาศาสตร์ ปี 2552-2555 สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง จำนวน 3 เรื่อง (พืชสกุล *Barleria* spp.) งานตีพิมพ์ในวารสารนานาชาติ *Planta Med.* 2010;76: 1940-1943. จำนวน 1 เรื่อง งานนำเสนอภาคบรรยายและภาคโปสเตอร์ระดับชาติ จำนวน 5 เรื่อง (สกุล *Phlogacanthus* และ สกุล *Peristrophe*) และหนังสือลักษณะประจำวงศ์พืช 1 เรื่อง

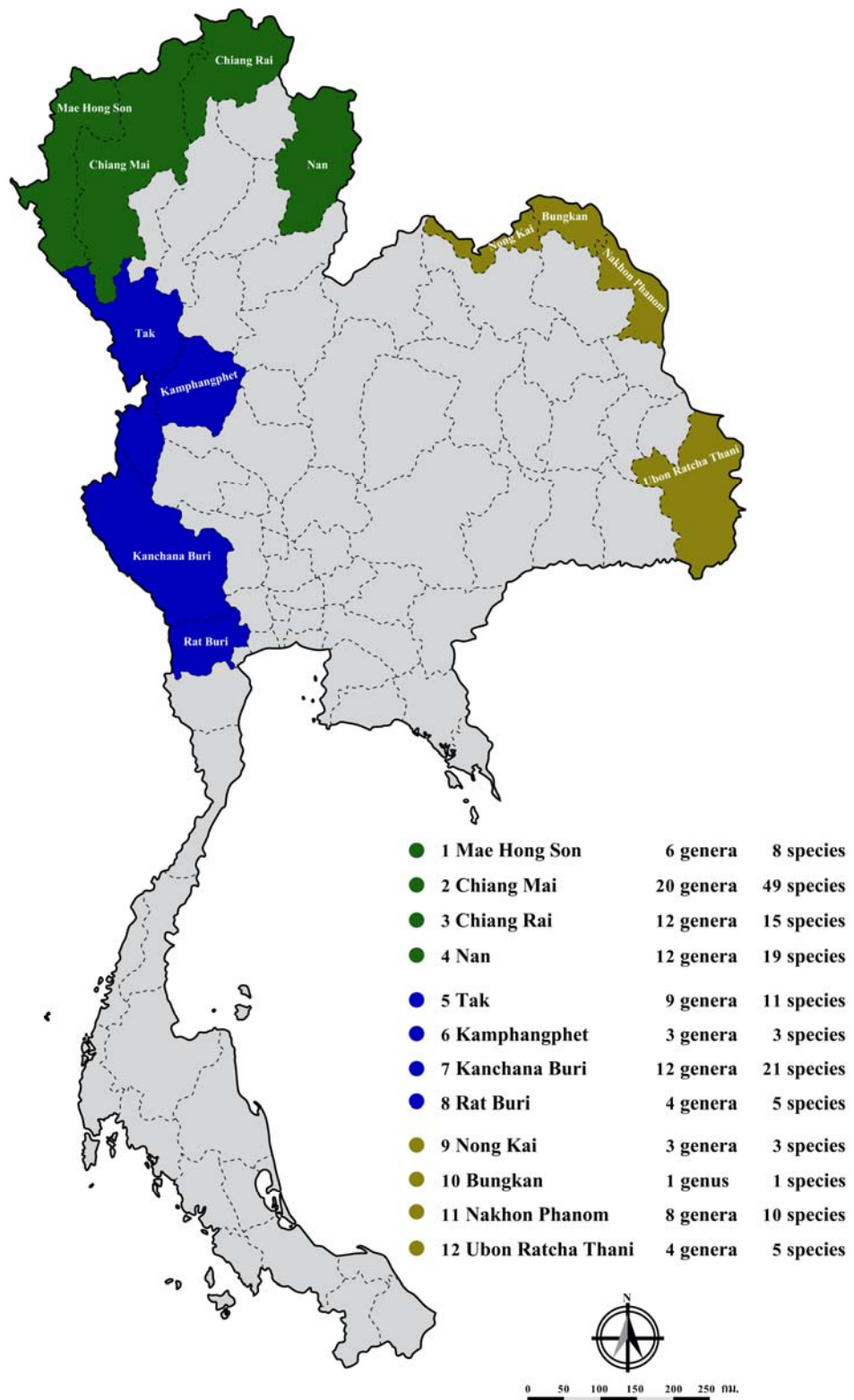
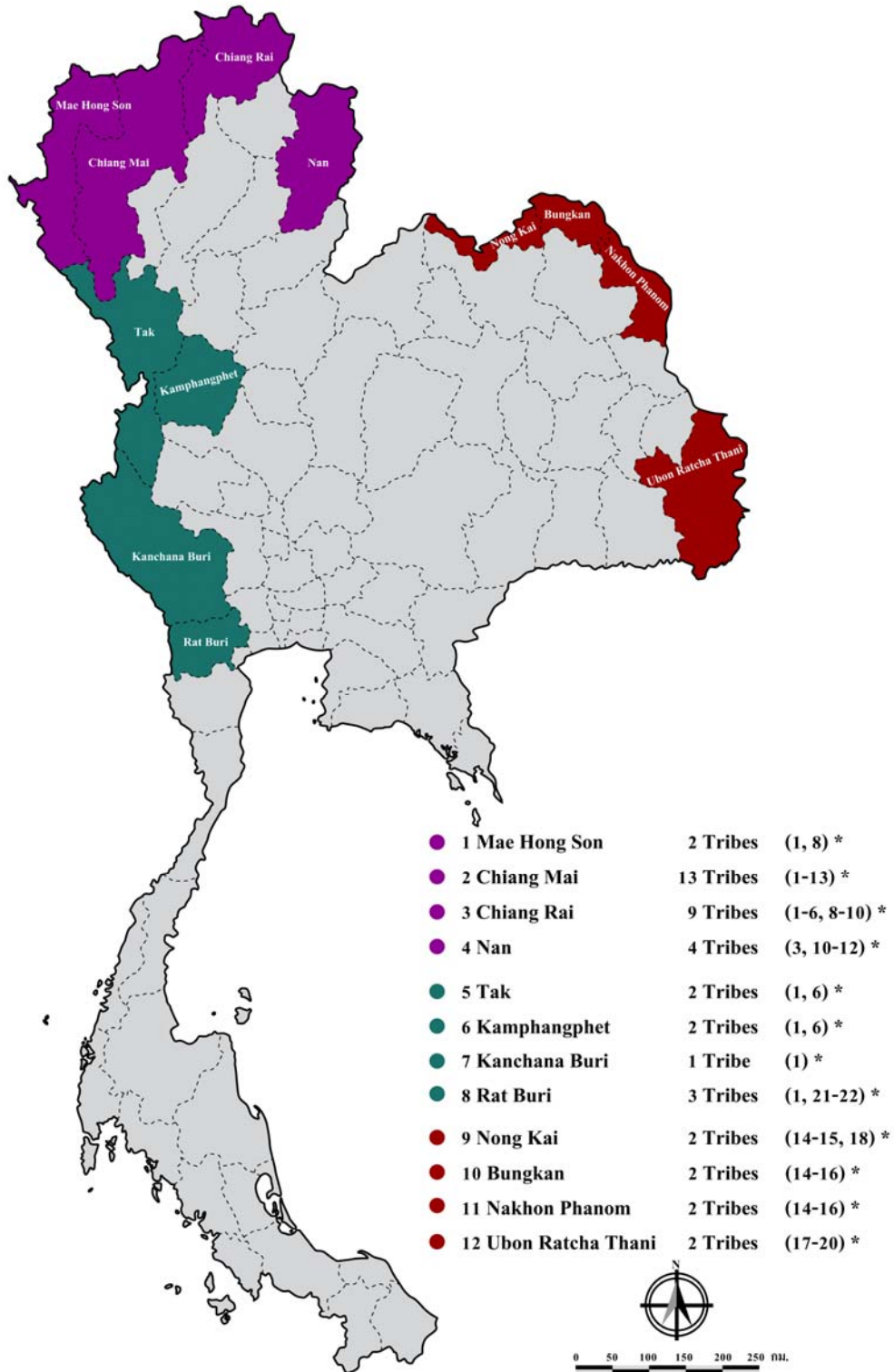

Figure 1. Map of surveying area for acanthus family in northern, central and northeastern Thailand

Ethnic group * (1) North (1-13): 1 = Karen 2 = Yao 3 = Tai Lu 4 = Hmong 5 = Akha 6 = Lahu 7 = Paluang 8 = Shan
 9 = Lisu 10 = Haw 11 = Lawa 12 = Khmu 13 = Native people (North)
 (2) Northeast (14-20): 14 = Phutai 15 = Kha (So) 16 = Nyaw 17 = Kaloeng 18 = Yoy 19 = Buru 20 = Kula
 (3) Central (21-22): 21 = Thai Song Dam 22 = Native people (Central)

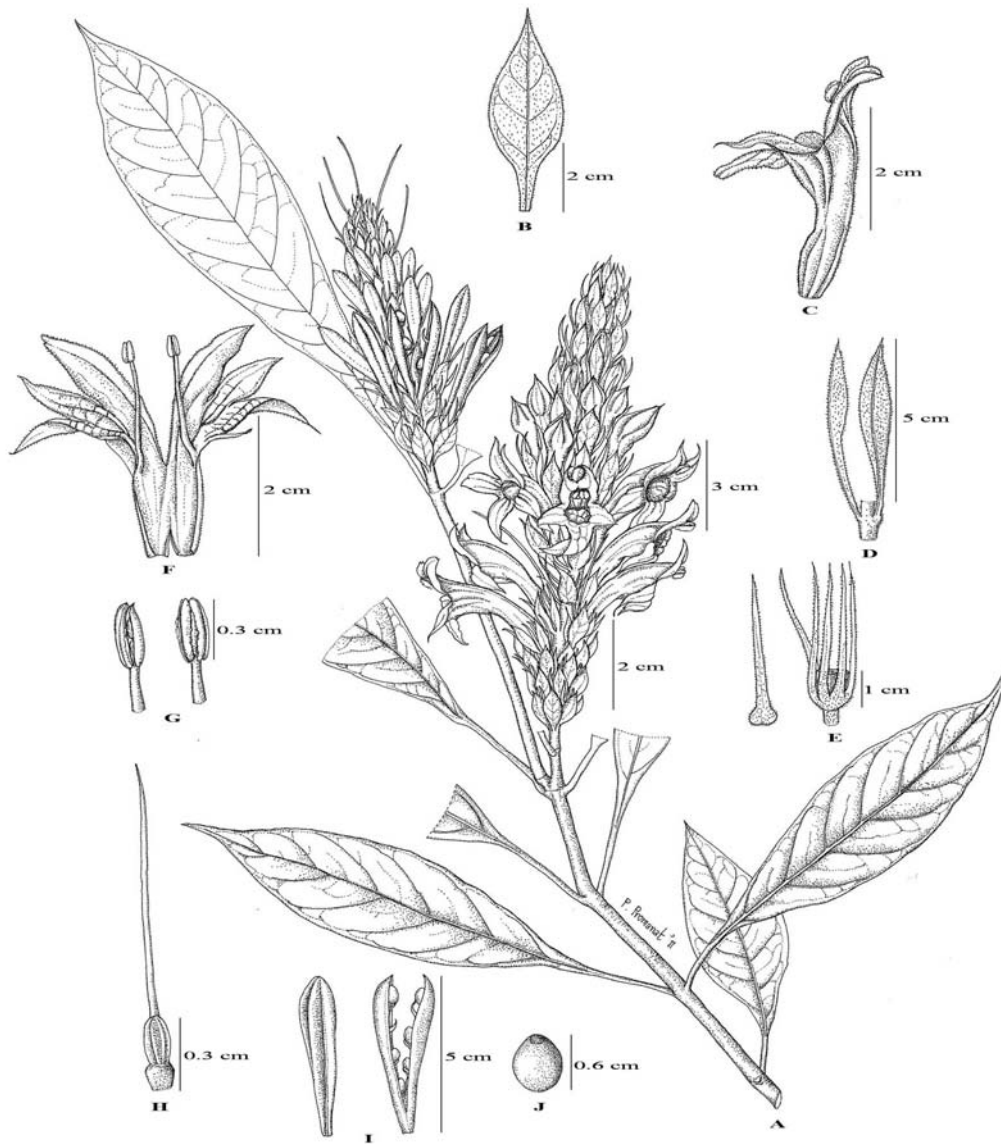
Figure 2. Map of ethnic groups using acanthus family in northern, central and northeastern Thailand

Figure 3. ห่อมจिरायูพิน (*Phlogacanthus chirayupinianus* W. Somprasong & S. Vajrodaya):

A. habit; B-C. inflorescence with front and lateral views of flower; D. inflorescence with proliferous floral bracts; E. expansion of . inflorescence with fruit setting F. fruit.

Photographed by C. Chumngoan.

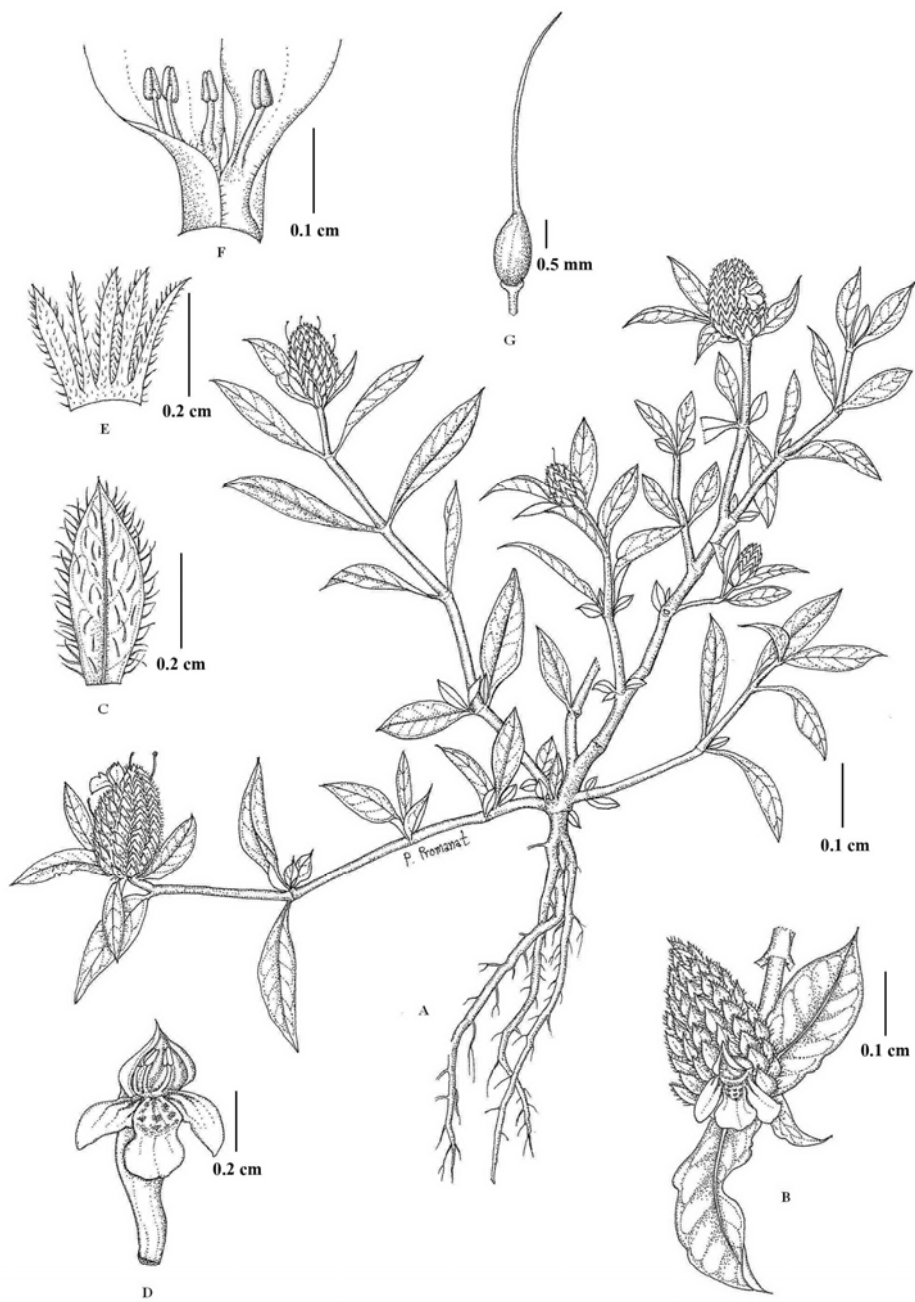

Figure 4. ห่อมจिरายูพิน (*Phlogacanthus chirayupinianus* W. Somprasong & S. Vajrodaya
 A. Flowering twing B. Inflorescence bract C. Corolla D. Outer sepal
 E. Inner sepal F. Corolla split open G. Stamen H. Pistil I. Fruit
 J. Seed. A-J from W. Somprasong, C. Chumngoen and P. Rattananuphong
 181210-1 (BK). Drawn by P. Promnat.

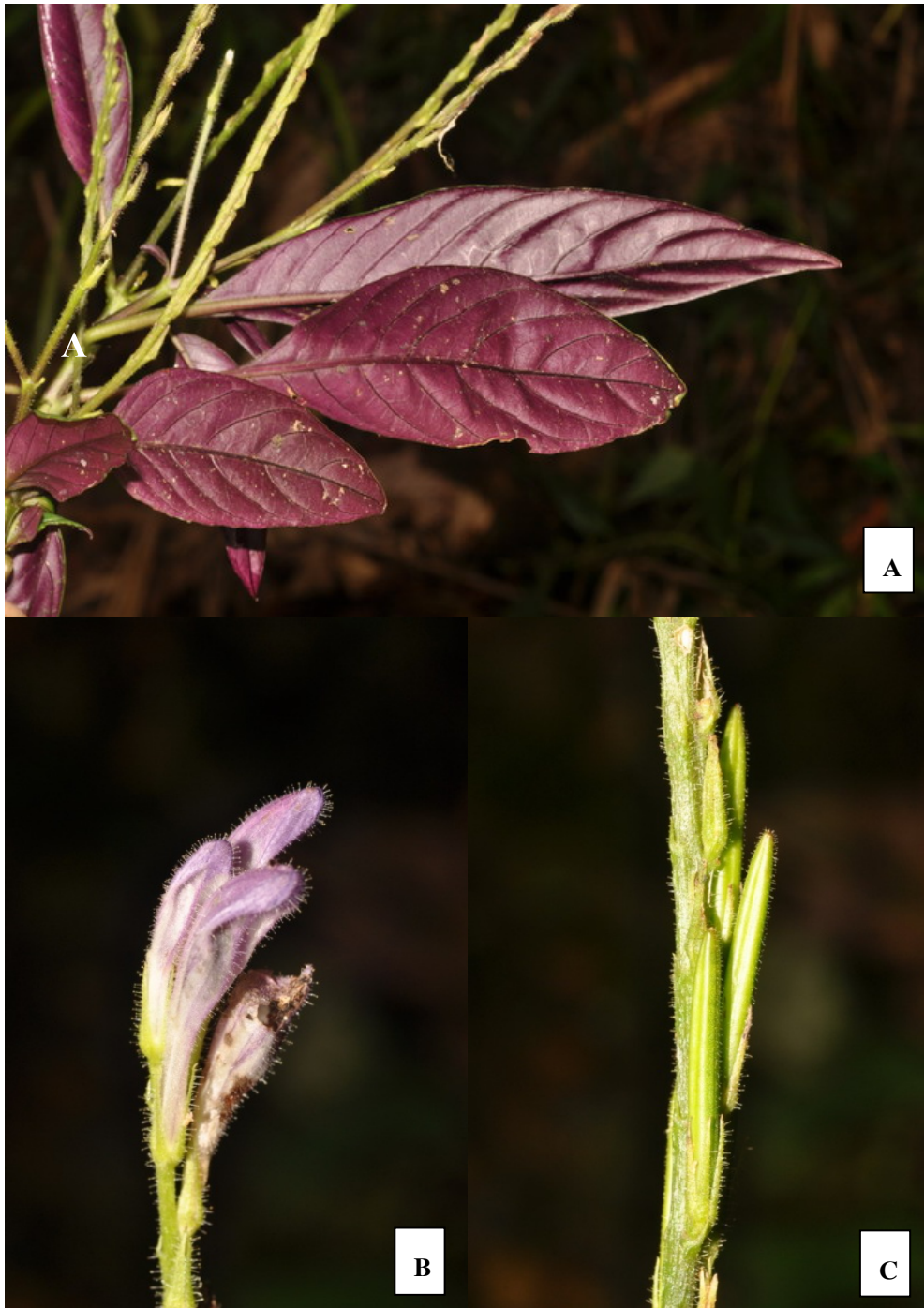

Figure 5. ต้นตะขาบสาละวิน (*Lepidagathis salawinensis* W. Somprasong & S. Vajrodaya):

A. natural habit; B. domesticated habit; C.-D. inflorescence. Photographed by
C. Chumngoen.

Figure 6. ต้นตะขาบสาละวิน(*Lepidagathis salawinensis* W. Somprasong & S. Vajrodaya):
 A. habit; B. inflorescence; C. bracteole; D. corolla; E. calyx; F. stamen G. Pistil.
 All from W. Somprasong, C. Chumngoen & P. Promnat 100111-1. Drawn by P.
 Promnat.

Figure 7. เตี้ยขลุ่ยแก่งกระเจาน (*Gymnostachyum kaengkrachanensis* W. Somprasong & N. Toolmal):
A. habit with dorsal leaf purple color B. inflorescence C. fruit. Photographed by N. Toonmal.

Table 1. List of acanthus family in some provinces of northern, central and northeastern Thailand (2009-2010)

Subfamily Nelsonioideae			Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellieae Ruelliinae		
Genus	Species	Locality	Genus	Species	Locality
<i>Nelsonia</i>	<i>Nelsonia canescens</i> (Lamk.) Spreng.	Chiang Mai	<i>Dischoriste</i>	<i>Dischoriste erecta</i> (Burm.) O. Kuntze	Chiang Mai
<i>Ophiorrhiziphyllon</i>	<i>Ophiorrhiziphyllon</i> <i>macroborum</i> Kurz <i>O. hypoleucum</i> (R. Ben.)	Chiang Mai, Chiang Rai ,Nan Kanchanaburi	<i>Hemigraphis</i>	<i>Hemigraphis hispidula</i> Craib <i>H. glaucescens</i> (Wall. ex Nees) C.B. Clarke <i>H. quadrifaria</i> (Wall. ex Nees) T. Anders.	Nan Chiang Mai Chiang Mai , Chiang Rai
<i>Staurogyne</i>	<i>Staurogyne dispar</i> J.B. Imlay <i>S. siamensis</i> C.B. Clarke <i>S. obtusa</i> (Nees) O. Kuntze <i>S. lasiobotrys</i> (Nees) O. Kuntze	Mae Hong Son Tak Chiang Mai , Chiang Rai Kanchanaburi	<i>Hygrophila</i>	<i>Hygrophila salicifolia</i> (Vahl) Nees <i>H. incana</i> Nees	Chiang Mai , Ubon Ratcha Thani Ubon Ratcha Thani
Subfamily Thunbergioideae			<i>Paulopsis</i>	<i>Paulopsis imbricata</i> (Forsk.) Sweet	Chiang Mai
Genus	Species	Locality	<i>Ruellia</i>	<i>Ruellia repens</i> L. <i>R. patula</i> Jacq. <i>R. subulata</i> J.B. Imlay <i>R. kerrii</i> Craib <i>R. beddomei</i> C.B. Clarke <i>R. macrosiphon</i> Kurz <i>R. bella</i> Craib <i>R. tuberosa</i> L.	Chiang Mai, Tak Chiang Mai, Tak Ratchaburi Chiang Mai Chiang Rai, Kanchanaburi Chiang Mai Ratchaburi Very common in every province
<i>Thunbergia</i>	<i>T. grandiflora</i> Roxb. <i>T. laurifolia</i> Lindl. <i>T. coccinea</i> Wall. <i>T. hossei</i> C.B. Clarke <i>T. fragrans</i> Roxb. <i>T. similis</i> Craib	Nan Chiang Mai Chiang Mai Chiang Mai, Chiang Rai Chiang Mai , Chiang Rai	<i>Sanchezia</i>	<i>Sanchezia nobilis</i> Hook.f.	Very common in every province
Subfamily Acantoideae Tribe Acantheae			<i>Strobilanthes</i>	<i>Strobilanthes anfractuosa</i> C.B. Clarke <i>S. argenteus</i> J.B. Imlay <i>S. bombycinus</i> J.B. Imlay <i>S. corrugatus</i> J.B. Imlay <i>S. hossei</i> C.B. Clarke <i>S. hossei</i> C.B. Clarke <i>S. imbricatus</i> Nees <i>S. kerrii</i> Craib <i>S. lilacinus</i> C.B. Clarke	Chiang Mai Chiang Mai Chiang Mai Chiang Mai Kanchanaburi Chiang Mai , Kanchanaburi Chiang Mai Chiang Mai Chiang Mai
Genus	Species	Locality	Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellieae, Subtribe Ruelliinae		
<i>Acanthus</i>	<i>A. ilicifolius</i> L. <i>A. ebracteatus</i> Vahl	Ratchaburi Ratchaburi	Genus	Species	Locality
<i>Eranthemum</i>	<i>E. parishii</i> (T. Anders.) J.B. Imlay <i>E. roseum</i> (Vahl) R. Brown <i>E. tetragonum</i> Wall. ex Nees	Kanchanaburi Ubon Ratcha Thani Chiang Mai Chiang Rai	<i>Eranthemum</i>	<i>E. parishii</i> (T. Anders.) J.B. Imlay <i>E. roseum</i> (Vahl) R. Brown <i>E. tetragonum</i> Wall. ex Nees	Kanchanaburi Ubon Ratcha Thani Chiang Mai Chiang Rai

Table 1. (continued)

Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellicae, Subtribe Ruelliinae			Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellicae, Subtribe <i>Justicinae</i>		
Genus	Species	Locality	Genus	Species	Locality
<i>Strobilanthes</i>	<i>S. lanceifolius</i> T. Anders.	Chiang Mai,	<i>Peristrophe</i>	<i>Peristrophe</i> acuminata Nees	Chiang Rai
	<i>S. nivea</i> Craib	Nan		<i>P. bivalvis</i> (L.) Merr.	Chiang Rai, Kanchanaburi
	<i>S. pectinatus</i> T. Anders.	Chiang Mai		<i>P. lanceolaria</i> (Roxb.) Nees	Chiang Mai , Nan
	<i>S. pentastemonoides</i> (Nees) T. Anders..	Chiang Mai , Nan		<i>P. parviflora</i> Craib	Kanchanaburi
	<i>S. rubro-glandulosus</i> Craib	Chiang Mai, Nan	<i>Rhinacanthus</i>	<i>Rhinacanthus</i> nasutus (L.) Kurz	Very common in every province
	<i>S. serratus</i> J.B. Imlay	Chiang Mai		Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellicae, Subtribe Baleriinae	
	<i>S. siamensis</i> C.B. Clarke	Tak	Genus	Species	Locality
	<i>S. viscidus</i> J.B. Imlay	Chiang Mai	<i>Barleria</i>	<i>Barleria</i> cristata L.	Nan
<i>Clinacanthus</i>	<i>Clinacanthus siamensis</i> Brem.	Nan, Tak		<i>B. lupulina</i> Lindl.	Mae Hong Son Nan
				<i>B. prionitis</i> L.	Nan
<i>Dicliptera</i>	<i>Dicliptera roxburghiana</i> Nees	Chiang Mai, Chiang Rai , Nan		<i>B. siamensis</i> Craib	Nan, Kanchanaburi
			<i>B. strigosa</i> Willd.		
<i>Graptophyllum</i>	<i>Graptophyllum pictum</i> Griff.	Nan	<i>Chroesthes</i>	<i>Chroesthes bracteata</i> (Imlay)	Chiang Rai, Nakhon Phanom
Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellicae, Subtribe <i>Justicinae</i>				<i>B. Hansen</i>	Chiang Rai Chiang Mai
Genus	Species	Locality	<i>Lepidagathis</i>	<i>C. lanceolata</i> (Imlay) B. Hansen	Chiang Rai
<i>Justicia</i>	<i>Justicia adhatoda</i> L.	Chiang Mai		<i>Lepidagathis chiengmaiensis</i> Bremek.	Chiang Rai
	<i>J. bicalcarata</i> Craib	Tak		<i>L. dissimilis</i> Imlay	Nakhon Phanom
	<i>J. distincta</i> J.B. Imlay	Kanchanaburi		<i>L. falcata</i> Nees	Mae Hong Son
	<i>J. gendarussa</i> Burm.f.	Chiang Mai		<i>L. fasciculata</i> Nees	Mae Hong Son
	<i>J. glomerulata</i> Benoist	Kanchanaburi		<i>L. hyalina</i> Nees	Chiang Mai
	<i>J. glabra</i> Koen.	Chiang Mai		<i>L. incurva</i> Buch.-Ham. ex D. Don	Chiang Mai, Tak, Nakhon Phanom
	<i>J. khasiana</i> C.B. Clarke	Chiang Mai		<i>L. purpuricaulis</i> Nees	Chiang Rai
	<i>J. gendarussa</i> Burm.f.	Nakhon Phanom		<i>L. salawinensis</i> W. Somprasong & S. Vajrodaya	Mae Hong Son Tak
	<i>J. procumbens</i> L.	Chiang Mai, Chiang Rai , Tak , Ubon Ratcha Thani			
	<i>J. quadrifaria</i> (Wall. ex Nees) T. Anderson	Chiang Mai			
	<i>J. ventricosa</i> Wall.	Nakhon Phanom			

Table 1. (continued)

Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellieae, Subtribe Andrographinae			Subfamily Acanthoideae, Tribe Ruellieae, Subtribe Andrographinae			
Genus	Species	Locality	Genus	Species	Locality	
<i>Andrographis</i>	<i>Andrographis laxiflora</i>	Nan	<i>Phlogacanthus</i>	<i>P. curviflorus</i> Nees	Chiang Mai , Mae Hong Son , Nan, Kanchanaburi	
	Lindau					
	<i>A. paniculata</i> Nees	Chiang Mai			<i>P. chirayupinianus</i> W. Somprasong & S. Vajrodaya	Nakhon Phanom
<i>Graphandra</i>	<i>Graphandra procumbens</i>	Nakhon Phanom			<i>P. paniculatus</i> (T. Anders.) Imlay	Nan
	Imlay				<i>P. pauciflorus</i> Imlay	Phayao
<i>Gymnostachyum</i>	<i>Gymnostachyum canescens</i>	Kanchanaburi			<i>P. pedunculatus</i> Imlay	Ratchaburi
	T. Anderson				<i>P. pulcherrimus</i> T. Anderson	Chiang Mai , Tak
	<i>G. coriaceum</i> Imlay	Kanchanaburi				
	<i>G. gracile</i> Bremek.	Kanchanaburi				
	<i>G. hirtum</i> Ridl.	Chiang Rai				
	<i>G. leptostachyum</i> Nees	Kanchanaburi				
	<i>G. venustum</i> T. Anderson	Kanchanaburi				
	<i>G. kaengkrachanensis</i> W. Somprasong & N. Toonmal	Kanchanaburi				

Table 2. List of some acanthus family and the use as Medicinal Purposes of Ethnic Groups in North, Central and Northeastern Thailand

Taxa	Thai name	Ethnic group	Use
<i>Acanthus ebracteatus</i> Vahl	เหงือกปลาหมอ	20 21	Stem boiled to cure the pain of human body (20) Whole plant used as a tonic, leaf pounded with alcohol to apply for curing a painful knee (21)
<i>Acanthus montanus</i> T. Anderson	เหงือกปลาหมอเทศ	1	Mature leaf boiled to drink for curing diabetes and to decrease pains and aches.
<i>Andrographis paniculata</i> (Burm.f.) Wall. ex Nees	ฟ้าทะลายโจร	15 18 20 21 22	Fresh leaf chewed to cure a fever, diarrhea. Mature leaf boiled to drink for curing pains and aches.
<i>Barleria cristata</i> L.	อังกาบ	1 2 3	Root used as a tonic (1) Whole plant boiled and used to bath to cure abnormal menses (2) Root pounded for applying to cure insect poison (3)
<i>Barleria lupulina</i> L.	เสลดพังพอน	1 3 14	Root pounded for an extraction to cure insect poison (1) Root grinded with liquor to cure poison (3) Root grinded with liquor to be applied insect poison (13) Root grinded to be applied for curing skin disease (14)
<i>Barleria strigosa</i> Willd.	สังกรณี	1 2 16 18	Mature leaf boiled to drink as a tonic(1 2) Whole plant to be used for curing gastrointestinal tract disease(16 18)
<i>Clinacanthus siamensis</i> Brem.			
<i>Dicliptera roxburghiana</i> Nees	หญ้าขึ้นาก	4	Whole plant boiled to drink for curing stomachache and bloated symptom and used for women as a tonic after childbirth
<i>Graptophyllum pictum</i> Griff.	ใบเงิน	13	Leaf grinded to be applied for stop bleeding
<i>Hemigraphis glaucescens</i> (Nees) C.B. Clarke	คาดคิน	5	Leaf pounded to cure serious wound or blisters
<i>Justicia adhatoda</i> L.	เสนียด	2 3 8 10 11	Young leaf cooked in spicy soup (11) Root and leaf pounded to cure itchy symptom (11) Whole plant boiled and used to drink for curing fever and cough (2 8 10) Flower used to cure fever and bronchitis (3)
<i>Justicia diacantha</i> Imlay	ทองพันชั่งเขา	11	Whole plant grind to be applied for decreasing insect poison
<i>Justicia gendarussa</i> Burm.f.	สันพร้าอมอญ	2 4 11	Whole plant grind to be applied for decreasing insect poison Leaf extraction used for curing skin disease
<i>Justicia glomerulata</i> Benoist	ก้อมไก่	2	Whole dried plant used as tea substitute in charge of a tonic property for women after childbirth
<i>Justicia procumbens</i> L.	กระจุกไก่	2 10 11	Leaf used to be scrub for applying serious wound
<i>Justicia quadrifaria</i> (Wall. ex Nees) T. Anderson	หางไก่ขาว	4 6 7	Whole plant boiled to drink for curing stomachache and bloated symptom
<i>Justicia ventricosa</i> Wall.	บัวฮาด้า	11 12	Leaf grinded with steamed water to massage for curing infantile convulsion
<i>Nelsonia canescens</i> (Lam.) Spreng.	เสลดพังพอนตัวเมีย	5	Leaf grinded to apply for curing itchy symptom
<i>Peristrophe acuminata</i> Nees	แก้ก่าลิงช้างสาร	11	Leaf grinded to apply for curing itchy symptom
<i>Peristrophe lanceolaria</i> (Roxb.) Nees	จ้ำอ้อม	5	Leaf grinded to apply for curing seriously infected wound

Remarks Ethnic group (1) North (1-13) 1 = Karen 2 = Yao 3 = Tai Lu 4 = Hmong 5 = Akha 6 = Lahu 7 = Paluang 8 = Shan
9 = Lisu 10 = Haw 11 = Lawa 12 = Khmu 13 = Native people (North)
(2) Northeast (14-20) 14 = Phutai 15 = Kha (So) 16 = Nyaw 17 = Kaloeng 18 = Yoy 19 = Buru 20 = Kula
(3) Central (21-22) 21 = Thai Song Dam 22 = Native people (Central)

Table 2. (continued)

Taxa	Thai name	Ethnic group	Use
<i>Phlogacanthus curviflorus</i> Nees	ห้อมช้าง	1 2 4 5 7	Whole plant grind to be applied for curing swell, pain, liver disease (1 2 5) Root pounded and mixed with alcohol to be applied for bone crack rehabilitation (4) Root boiled with chicken to cure stomachache (4) Leaf used for body massage to cure fever and infantile convulsion Whole plant and leaf boiled to be used for bathing in charge of curing fever (7) Leaf keep warm by the fire to decrease fever and pain (11 12)
<i>Rhinacanthus nasutus</i> (L.) Kurz	ทองพันชั่ง	14 21 22	Leaf grinded to cure ring-worm symptom and boiled to drink for curing gout
<i>Ruellia tuberosa</i> L.	ด้อยดั่ง	13	Seed soaking with water to apply for wound and sore
<i>Sanchezia oblonga</i> Ruiz & Pav.	โปลิงไ้	4	Mature leaf pounded into small parts to apply on the body to cure backache waist-ache, tendon-ache, muscle-ache and cyanosis
<i>Staurogyne lanceolata</i> (Hassk.) Kuntze	ตานดอย	5	Root and leaf boiled to drink for tonic property Leaf chewed for curing cough
<i>Strobilanthes anfractuosa</i> C.B. Clarke	ครามแหละ	5	Whole plant boiled to drink for curing sore throat
<i>Strobilanthes nivea</i> Craib	เนียมสวน	20	Whole plant and leaf used to cure gonorrhea
<i>Strobilanthes lanceifolius</i> T. Anderson	ครามเหล็ยม	2 6	Root boiled to drink for curing fever
<i>Strobilanthes pentstemonoides</i> (Nees) T. Anderson	ครามลิ้วะ	2	Root boiled to drink for curing fever
<i>Thunbergia coccinea</i> Wall.	หนามแน่แดง	7 8	Young stem boiled to bath for curing fever (7 8) Root and leaf used for curing poison (3)
<i>Thunbergia fragrans</i> Roxb. var. <i>fragrans</i>	หุปากกา	13	Whole plant mixed with other plants boiled to drink for curing paralysis and symptom of an abnormal large blood vessel in the abdomen
<i>Thunbergia grandiflora</i> Roxb.	สร้อยอินทนิล	2 5	Whole plant grinded to for applying on skin and boiled to bath for curing small skin protuberance, inflammation and itchy symptom Root, whole plant and leaf used for urine disease, urinary calculus Leaf grinded to be applied for curing skin disease, serious wound, inflammation
<i>Thunbergia hossei</i> Clarke	น้ำเน่ดง	13	Root mixed with <i>Polygonum chinense</i> boiled to drink for curing pain of lower abdomen in case of venereal disease
<i>Thunbergia laurifolia</i> Lindl.	รางจืด	13 19	Leaf grinded to be applied for curing insect poison (13) Leaf and stem grinded to applied wound from hot water burn and skin irritation (13) Leaf used for medicinal components (19)
<i>Thunbergia similis</i> Craib	จิงจ้อน้อย	13	Root boiled to drink for cyanosis
<i>Thunbergia fragrans</i> Roxb. var. <i>vestita</i> Nees	หนามแน่ขาว	13	Root mixed with <i>Polygonum chinense</i> boiled to drink for curing pain of lower abdomen in case of venereal disease

Remarks Ethnic group (1) North (1-13) 1 = Karen 2 = Yao 3 = Tai Lu 4 = Hmong 5 = Akha 6 = Lahu 7 = Paluang 8 = Shan 9 = Lisu 10 = Haw 11 = Lawa 12 = Khmu 13 = Native people (North)
(2) Northeast (14-20) 14 = Phutai 15 = Kha (So) 16 = Nyaw 17 = Kaloeng 18 = Yoy 19 = Buru 20 = Kula
(3) Central (21-22) 21 = Thai Song Dam 22 = Native people (Central)

Table 3. List of acanthus family and the use as vegetable, dye plant and fermenting material for native liquor making of ethnic groups in North, Central and Northeastern Thailand

Taxa	Thai name	Ethnic group	Use
<i>Barleria prionitis</i> L.	อังกาบหนู	3	Young leaf cooked and consumed with chilly paste
<i>Barleria strigosa</i> Willd.	สังกรณี	20	Young leaf used as fresh vegetable
<i>Clinacanthus nutans</i> (Burm.f.) Lindau	พญาปล้องทอง	3	Young leaf cooked and consumed with chilly paste
<i>Justicia adhatoda</i> L.	เสนียด	11	Young leaf used as fresh vegetable and cooked in curry
<i>Peristrophe acuminata</i> Nees	แก้ก้างข้างสาร	11 12	Young leaf cooked in curry
<i>Phlogacanthus curviflorus</i> Nees	ห้อมข้าง	5 11 12	Whole plant used for dyeing (5) Young leaf steamed with chilly paste (11 12) Mature leaf used as fermenting material for native liquor making (12)
<i>Phlogacanthus pulcherrimus</i> T. Anderson	ดีปลากั้ง	13	Young leaf used as fresh vegetable with spicy salad
<i>Strobilanthes cusia</i> Nees	ฮ้อม	3 5 6	Whole plant soaking and fermented to be used for dyeing as a blue color
<i>Thunbergia coccinea</i> Wall.	หนามแน่แดง	12	Stem mixed as a fermenting material for native liquor making

Remarks Ethnic group (1) North (1-13) 1 = Karen 2 = Yao 3 = Tai Lu 4 = Hmong 5 = Akha 6 = Lahu 7 = Paluang 8 = Shan 9 = Lisu 10 = Haw 11 = Lawa 12 = Khmu 13 = Native people (North)
(2) Northeast (14-20) 14 = Phutai 15 = Kha (So) 16 = Nyaw 17 = Kaloeng 18 = Yoy 19 = Buru 20 = Kula
(3) Central (21-22) 21 = Thai Song Dam 22 = Native people (Central)

สรุปผลการทดลอง

1. การศึกษาอนุกรมวิธานพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในกลุ่มชาติพันธุ์ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งสิ้น 22 กลุ่มชาติพันธุ์ จำแนกพืชวงศ์เหงือกปลาหมอได้ทั้งสิ้น 27 สกุล 119 ชนิด พบรายงานพืชชนิดใหม่ของโลก 3 ชนิด คือ ห้อมจिरายูพิน (*Phlogacanthus chirayupinianus* Somprasong *sp. nov.*) ต้นตะขาบสาละวิน (*Lepidagathis salweenense* Somprasong *sp. nov.*) และเด็ดยงแก่งกระจาน (*Gymnostachyum kaengkrachanense* Somprasong *sp. nov.*) พืชทั้ง 3 ชนิด ไม่มีรายงานการใช้ประโยชน์ในกลุ่มชาติพันธุ์

2. การจำแนกพืชวงศ์เหงือกปลาหมอในระดับวงศ์ย่อยใช้ลักษณะของการเรียงกลีบ การปรากฏของตะขอดัดเมล็ด ระดับสกุล ใช้ลักษณะของชิสโทลิท ดอก เกสรเพศผู้ ผล การเรียงกลีบ และจำนวนออวูล

3. การศึกษาการใช้ประโยชน์ พบว่า พืชวงศ์เหงือกปลาหมอที่มีการใช้ประโยชน์ในภาคกลางรวมทั้งสิ้น 18 สกุล 39 ชนิด 1 ชนิดย่อย 2 พันธุ์ ซึ่งการศึกษาข้อมูลใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์เหงือกปลาหมอ พบว่า พืชที่ใช้ประโยชน์ แบ่งเป็น ใช้เป็นพืชผัก (6 ชนิด) และ พืชสมุนไพร (39 ชนิด) แบ่งการใช้ประโยชน์เป็นยาพื้นบ้าน (39 ชนิด) เป็นพืชสี (2 ชนิด) และ เป็นพืชใช้หมักแป้งทำเหล้า (2 ชนิด)

คำขอบคุณ

งานวิจัยในครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงได้ ด้วยการช่วยเหลือและสนับสนุนในการปฏิบัติงานภาคสนาม จากนางพนรัตน์ ทองเพิ่ม นายณพรัตน์ ทูลมาลัย จากกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก งานวิจัยในห้องปฏิบัติการจากนางสาวยุพดี เผ่าพันธุ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และนายปราโมทย์ ไตรบุญ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยที่ช่วยรวบรวมข้อมูลตัวอย่างพรรณไม้ต้นแบบในวงศ์ Acanthaceae จากพิพิธภัณฑ์พืช สวนพฤกษศาสตร์คิว สหราชอาณาจักร

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์. 2538. *พืชสมุนไพรในประเทศไทย ตอนที่ 1*. กองวิจัยและพัฒนาสมุนไพร. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์. กระทรวงสาธารณสุข, กรุงเทพฯ. 219 หน้า.
- Hansen, B. 1985. Studies on the Acanthaceae of Thailand. *Fl. Malesiana Bull.* 38 : 173-178.
- Imlay, J.B. 1938. *The Taxonomy of The Siamese Acanthaceae*. Ph.D. Thesis. University of Aberdeen, Scotland. 499 p.
- Scotland, R.W. and K. Vollesen. 2000. Classification of Acanthaceae. *Kew Bull.* 55 : 513-589.